

L'«AUTORITAT HUMANA» EN EL CRITERIO DE BALMES

ANDREU GRAU I ARAU

El Criterio va redactar-se amb la intenció d'oferir un assaig sobre allò que calia per dirigir les facultats de l'esperit humà mitjançant un sistema més convincent que els ja existents¹. Balmes sembla haver assolit el seu propòsit:

«En un conjunto de principios, de reglas, de observaciones, y sobre todo de ejemplos en escena, se ha procurado hermanar la variedad con la unidad, lo ameno con lo útil»².

El Criterio ha estat vist com a paradigma d'obres que pretenen servir de guia en el camí del pensar. El general Mariano Rubió i Bellvé (1862-1938), articulista i autor de diverses obres tècniques i humanístiques, en el seu *Arte de estudiar*, notifica que convé que hi hagi lectures destinades a enfortir l'esperit i la voluntat, de manera que aquesta última pugui, sobretot, seguir el camí del treball i del deure. Segons aquest militar tarragoní:

«Muy descuidado está entre nosotros este género de literatura; pero es de recomendar que se mejore y dilate. El hombre es perpetuamente, si no un ciego, un corto de vista, y las obras que sirven de guía en el camino de la vida, deberían gozar de gran popularidad para llegar a todas las manos. Su lenguaje debe ser sencillo, pues las filosofías embrolladas, lejos de servir de guía, no hacen más que enredar y perturbar al que las lee. *El Criterio*, de Balmes, es el tipo a que deben ajustarse el estilo y forma de los libros de esta naturaleza»³.

---

1. Jaume BALMES, *El Criterio*, Madrid, B. A. C., 1948, p. 551.

2. *Ibidem*.

3. Mariano RUBÍO Y BELLVÉ, *Arte de estudiar*, Menorca, Ediciones Nura, 1984, ps. 160-161.

Rubió té aquesta obra de Balmes com un llibre senzill i pràctic, que no s'atura en disquisicions filosòfiques i que –podríem dir– va directament al gra; el veu com una guia per solucionar problemes.

El jesuïta Miguel Florí, en el seu pròleg de l'edició «balmesiana» commemorativa del centenari de *El Criterio*, constata que aquesta obra es tracta, «en sentir de su autor, de un método nuevo, original, y en sus líneas esenciales indispensable para aprender a pensar bien, o sea para ejercitar la actividad intelectual, cual conviene en orden a conocer la verdad o a dirigir el entendimiento por el camino que conduce a ella»⁴.

Més que d'una obra de filosofia pura, haurem de parlar, doncs, d'una metodologia per pensar correctament, la qual cosa no ha d'interessar només als filòsofs i als científics, sinó a tots els homes⁵.

Què entén Balmes per «pensar bé»? D'entrada, el nostre autor proposa una disjuntiva:

«El pensar bien consiste o en conocer la verdad o en dirigir el entendimiento por el camino que conduce a ella. La verdad es la realidad de las cosas»⁶.

El punt de partença és una anàlisi natural:

«Si deseamos pensar bien hemos de procurar conocer la verdad, es decir, la realidad de las cosas. ¿De qué sirve discurrir con sutileza, o con profundidad aparente, si el pensamiento no está conforme con la realidad?»⁷.

La seva concepció de la «veritat», clarament escolàstica⁸, el duu a rebutjar tot discurs buit i tota especulació metafísica. La idea de veritat es proposa, en el món existent, per a cadascú particularment. Al llarg de l'obra, podrem percebre la fidelitat de l'autor envers els lectors; aquell sap que aquests llegeixen l'obra des de diversos àmbits del saber, i que, en les seves pàgines, no cerquen un tractat de filosofia, sinó un manual per raonar o pensar correctament. Tanmateix, Balmes considera que, perquè això sigui possible, hi ha d'haver una lògica natural o, si forcem molt, un sentit comú, que permeti arribar a assolir aquesta fita, per a la qual se suposa que *El Criterio* serà de gran ajuda. Aquesta lògica natural és la que mena a una correcta actuació en el treball propi de cadascú. Així,

«un sencillo labrador, un modesto artesano, que conocen bien los objetos de su profesión, piensan y hablan mejor sobre ellos que un presuntuoso

4. Jaume BALMES, OP. CIT., p. 541.

5. *Ibidem*, p. 556.

6. *Ibidem*, p. 553.

7. *Ibidem*, p. 553.

8. «La verdad es la conformidad del juicio con la cosa o palabra» (*Ibidem*, p. 599). Vegeu també *ibidem*, p. 682.

filósofo que en encumbrados conceptos y altisonantes palabras quiere darles lecciones sobre lo que no entiende»⁹.

És molt probable que la progressiva especialització del món laboral, a causa del desenvolupament industrial, fos un dels motius de la presentació de l'art de pensar bé com un mètode universal orientat a ser emprat particularment; d'antuvi, pels exemples exposats, Balmes sembla assumir les inevitables divisions de les ciències i de les tècniques, així com el paper d'aquestes en el particular progrés social i personal dels homes¹⁰.

Per a Balmes, l'art de pensar és fruit de la imitació natural en el treball; per això, afirma que «el arte de pensar bien no se aprende tanto con reglas como con modelos», la qual cosa no vol dir que es condemni totes les regles, però sí que es donin «con más parsimonia, con menos pretensiones filosóficas, y sobre todo de una manera sencilla, práctica: al lado de la regla el ejemplo»¹¹.

El publicista vigatà desenvolupa i mostra el que realment és el criteri: un mitjà per conèixer la veritat, o allò que duu la ment a l'assentiment de la veritat¹². Però,

«hay verdades de muchas clases, porque hay realidad de muchas clases. Hay también muchas clases de conocer la verdad. No todas las cosas se han de mirar del mismo modo sino del modo que cada una de ellas se ve mejor»¹³.

En aquest intent, hi ha unes certes ganes de transformar, reformar o canviar aspectes de la lògica clàssica i de l'epistemologia moderna. Indicarà:

«Una buena lógica debiera comprender al hombre entero, porque la verdad está en relación con todas las facultades del hombre»¹⁴.

9. *Ibidem*, p. 553.

10. *Ibidem*, p. 555: «...y en todas las profesiones es cada cual más o menos aventajado a proporción del mayor o menor conocimiento de los objetos que trata o manja». L'origen d'aquestes idees hauria de trobar-se en la seva «Miscelánea», publicada en el volum II de la revista «La Sociedad» l'any anterior al de l'aparició de *El Criterio*. «Todo lo que está en contacto con las necesidades del hombre —llegim en aquest escrit— progresa, porque la necesidad es muy vivo, acicate; y por esto en la época actual progresarán las ciencias relativas a la sociedad porque los sabios ocupan la silla de mando. En el siglo pasado estas ciencias habían sufrido un horrible extravío, y, sin embargo, se creía que habían adelantado; y ¿por qué? Porque el hombre público gobernaba y el sabio soñaba en su gabinete: unid en una estas personas y veréis cómo se remedía el mal; esto explica el cambio de ideas después de la revolución francesa y también varios fenómenos muy extraños» (*Miscelánea*, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1925, p. 208).

11. *Ibidem*, p. 556.

12. *Ibidem*, ps. 551 i 754. Vegeu també el seu *Curso de Filosofía elemental (Lógica)* (Barcelona, 1921), p. 122.

13. *Ibidem*, ps. 551 i 754.

14. *Ibidem*, ps. 551 i 755.

És, potser, en aquesta actitud oberta a les diferents classes de veritat on trobem el motiu de la redacció d'aquesta obra. *El Criterio* va més enllà de l'art o de la ciència del coneixement. Certament, en aquest cas, la criteriologia persegueix, com la lògica, ensenyar a pensar bé, la qual cosa no és més que conèixer la veritat o dirigir l'enteniment per un bon camí; però no es limita a les regles, sinó a l'àmbit més global del coneixement humà¹⁵. L'ordre de tots els temes tractats en aquesta obra restarà condicionat, doncs, a aquest caràcter ampli de reconèixer les moltes classes de veritat¹⁶.

En el capítol quart, Balmes distingeix entre actes especulatius i actes pràctics del nostre enteniment. Els primers són aquells que es limiten només a conèixer; els altres són els que ens porten a obrar. La finalitat dels especulatius és indicar si és possible copsar o no una cosa, saber si existeix o no, i dir quina és la seva naturalesa; i dels pràctics, en canvi, és palesar la finalitat del nostre acte i indicar quin és el millor mitjà per aconseguir-la. Balmes recomana al lector

«...que fije la atención sobre las divisiones que preceden y procure retenerlas en la memoria; pues, además de facilitarle la inteligencia de lo que voy a decir, le servirán muchísimo para proceder con método en todos sus pensamientos»¹⁷.

El pensador vigatà fa una filosofia correctiva, o, si preferiu, una metodologia pura a partir de la consideració d'una tendència caòtica del pensament humà. *El Criterio* pretén tornar l'home a la racionalitat, al coneixement; per això, revisa totes les formes de saber humà, cosa que el duu a afirmar:

«No es, pues, el sentido quien me ha engañado, sino mi ligereza y precipitación. La sensación era tal cual debía ser; pero yo le he hecho decir lo que ella no decía»¹⁸.

L'enteniment guia. Primerament, doncs, cal saber (no percebre) si és possible o no conèixer una cosa. La possibilitat esdevé l'argument principal; només quan puguem saber si la cosa és realment possible, podrem passar a

---

15. Llegim en el pròleg de la *Lógica (Filosofía elemental)*: «Como el arte de pensar no se aprende con solas las reglas, hubiera multiplicado de buena gana los ejemplos en que se viese la aplicación de las mismas; pero me ha traído el temor de que la obra saliese demasiado abultada, cuando mi propósito era reducirla a la menor dimensión posible. Además, he creído poderme excusar de extenderme demasiado, con poner las citas de *El Criterio*, donde se hallarán las ampliaciones correspondientes» (*ed. cit.*, p. 7).

16. Jaume BALMES, *El Criterio*, p. 617: «hay verdades matemáticas, verdades físicas, verdades ideológicas, verdades metafísicas; las hay morales, religiosas, políticas; las hay literarias e históricas; las hay de razón pura y otras en que se mezclan por necesidad la imaginación y el sentimiento; las hay meramente especulativas y las hay que por necesidad se refieren a la práctica; las hay que sólo se conocen por raciocinio, las hay que se ven por intuición y las hay de que sólo nos informamos por la experiencia; en fin, son tan variadas las clases que podrían distribuirse, que fuera difícil reducirlas a guarismos».

17. *Ibidem*, p. 565.

18. *Ibidem*, p. 574.

comprovar si existeix o no. Aquí l'enteniment ha d'auxiliar-se en la sensibilitat¹⁹.

El coneixement de l'existència d'una cosa, el podem obtenir per nosaltres mateixos o per intervenció aliena²⁰. Diu Balmes:

«No siempre nos es dable adquirir por nosotros mismos el conocimiento de la existencia de un ser, y entonces nos es preciso valernos del testimonio ajeno»²¹.

Aquest testimoni es fonamenta en l'autoritat humana en general, la qual pot ésser concebuda com un criteri extrínsec²².

Les condicions per acceptar allò que prové d'un testimoni aliè són: 1) que aquest no hagi estat enganyat (passivitat); i 2) que no ens vulgui enganyar (activitat). Per a Balmes,

«Es evidente que, faltando cualquiera de estos dos extremos, su testimonio no sirve para encontrar la verdad»²³.

Després d'exposar aquestes dues condicions, l'il·lustre vigatà presenta «una observación sobre el interés en engañar»²⁴, on mostra la intrínseca subjectivitat —a vegades maliciosa— en aquest tipus de testimoni²⁵. És necessari, doncs, pel que fa a la qüestió, tenir en compte la psicologia de l'informant.

En diversos llocs de la seva obra, Jaume Balmes va considerar els arguments d'autoritat i de testimoni²⁶. Presents en els àmbits retòric, lògic i psicològic, des del món clàssic a la modernitat, no han estat mai mancats de conflictes quan han hagut d'ésser assumits o debatuts. La interpretació de

19. *Ibidem*, p. 573: «Necesidad del testimonio de los sentidos y los diferentes modos con que se proporciona el conocimiento de las cosas».

20. *Ibidem*, p. 573.

21. *Ibidem*, p. 592.

22. *Curso... (Lógica)*, p. 122: «En general se entiende por criterio el medio para conocer la verdad. De éstos los hay que se hallan en nosotros mismos, y son el de conciencia, el de evidencia, el de sentido común, y el de los sentidos externos; y los hay fuera de nosotros, como el de autoridad».

23. JAUME BALMES, *El Criterio*, p. 592; cf. JAUME BALMES, *Curso de Filosofía elemental (Lógica)*, Barcelona, 1921, p. 151.

24. *Ibidem*, ps. 396-398.

25. *Ibidem*, p. 597: «Cada cual refiere las cosas a su modo, según sus noticias, intereses o deseos, y los mismos que saben la verdad son quizás los primeros en obscurecerla, haciendo circular las más insignes falsedades. Los que llegan a desembarazarse del enredo y a ver claro en el negocio, o callan o se hallan impugnados por mil y mil a quienes importa sostener la ilusión, y la mancha que cae sobre los embaucadores nunca es tan ignominiosa que no consiga algún disfraz».

26. En la *Filosofía fundamental*, llegim: «Dicen los filósofos que las fuentes de la certeza son el sentido íntimo o la conciencia de los actos, los sentidos exteriores, el sentido común, la razón, la autoridad» (t. 1, p. 22). Exemple d'autoritat és: «Ningún habitante de países civilizados ignora que existe una nación llamada "Inglaterra"; y la mayor parte de ellos, no lo saben sino por haberlo oído o leído, es decir, por autoridad» (p. 24).

Balmes va gaudir de ser el resultat d'investigacions provinents de les seves crítiques a les filosofies racionalista i empirista, així com de la seva formació cristiana. L'eminent publicista, però, incorporarà la seva visió particular, il·lustrada amb exemples quotidians, a partir dels quals era possible fer reflexions i divisions temàtiques.

En l'enfocament de l'argument d'«autoritat» és, potser, on millor es pot veure la direcció pràctica de *El Criterio* i la seva orientació pragmàtica. Balmes l'exposa abans de parlar del «judici» i del «raciocini», cosa que no farà, posteriorment, en el tractat de «lògica» del *Curso de Filosofía elemental* (1847), on és col·locat en l'últim capítol del tercer i últim llibre, el dedicat al mètode, després d'haver parlat de l'enteniment (segon llibre), és a dir, del judici i del raciocini. En aquesta última obra, l'autor remet el lector als capítols VIII, IX, X i XI de *El Criterio*; i ho fa perquè, en el manual de lògica del *Curso*, només es limita a oferir regles o consells metodològics sobre l'autoritat humana –més o menys com es feia en els clàssics tractats d'oratória o de dialèctica–, sense entrar en la seva materialització concreta i vulgar. Heus ací la notable diferència entre una obra que segueix els cànons esquemàtics de la dialèctica i de la retòrica, com és la «Lògica» del *Curso*, i una altra que vol ésser resposta en i per al moment, com és *El Criterio*.

Balmes indica que

«tres son los conductos por los cuales solemos adquirir conocimientos de lo que pasa en tiempos y lugares distantes: los periódicos, las relaciones de los viajeros y las historias»²⁷

En el capítol vuitè de *El Criterio*, el nostre autor fa una introducció general a l'argument d'autoritat; en el novè, exposa les seves opinions sobre la premsa; en el desè, parla de les relacions de viatges; i l'onzè, el dedica al gènere didàctic de la història. En el context de l'obra que tractem, aquests capítols s'han d'entendre com el prolegòmens del dotzè, en el qual assajarà una classificació general de les ciències²⁸. Si ens refiem d'allò que diu al començament d'aquest últim capítol:

«Conocidas las reglas que pueden guiarnos para conocer la existencia de un objeto, fáltanos averiguar cuáles son las que podrán sernos útiles al investigar la naturaleza, propiedades y relaciones de los seres»²⁹,

caldrà que l'investigador o estudiós controli les regles primeres, entre les quals es troben els diversos tipus de testimonis humans.

Tant en *El Criterio* com en el *Curso*, Balmes parteix de la teoria clàssica sobre els testimonis o arguments d'autoritat, pròpia de les arts de la dialècti-

27. Jaime BALMES, *El Criterio*, p. 598.

28. *Ibidem*, ps. 613-621.

29. *Ibidem*, p. 613.

ca i de la retòrica, i encara vigents en l'ensenyament de la seva època³⁰. La idea del nostre autor, però, no serà repetir o reordenar els components d'aquella teoria clàssica, sinó mostrar els conductes o mitjans pels quals, en el seu temps, hom la podia assimilar.

Pel que fa al primer –la premsa–, Balmes sosté que és una pura il·lusió. És conscient que els diaris, àdhuc aquells dels països més lliures, no ho diuen tot, ni s'apropen a la veritat³¹. Des d'un punt de vista epistemològic, direm que reacciona amb certa justícia contra aquells que pensen que «Entre todos los saben todo y lo dicen todo; no se necesita más que paciencia en leer, cuidado en comparar, tino en discernir y prudencia en juzgar»³². L'il·lustre vigatà reacciona de la mateixa manera que Heràclit, qui defensava que «l'abundor de coneixements no alligona la intel·ligència» (fr. 40). «Decirlo todo», per a Balmes no significa «dir molt», sinó «dir el que és»: la realitat, la veritat. Els diaris no diuen res absolutament ni envers les persones ni envers les coses³³. Balmes parteix de l'actitud silenciosa del periodista.

Pel que fa a les persones, els periodistes no diuen la veritat perquè hi ha clars obstacles personals i sociopolítics que ho impedeixen³⁴. A més, no hi ha garantia que el llenguatge figurat que s'empra sigui efectiu per delatar o denunciar els actes d'un determinat individu³⁵. Però el pitjor és, potser, el silenci d'alguns fets, malgrat que aquests siguin realment coneguts pels propis escriptors³⁶.

Quant a les coses, Balmes es refereix a aspectes relacionats amb la vida política. «Hasta en política –escriu–, no es verdad que los periódicos lo digan todo»³⁷. Reconeix que manca una llibertat d'expressió condicionada per l'existència d'uns determinats prejudicis i d'uns esquemes preestablerts. Tanmateix, en la nota final del capítol que ara tractem, el nostre autor, que no està gaire convençut de la tasca del periodisme, manté que els diaris esdevindran una nova font documental per als historiadors³⁸.

30. Vegeu, de Joseph Kleutgen (1811-1883), *Ars dicendi*, ps. 287-292.

31. *Ibidem*, p. 599.

32. *Ibidem*, p. 599.

33. *Ibidem*, p. 599; p. 600: «Estas proporciones no las disfrutan por lo común los extranjeros ni los nacionales, que se contentan con la lectura de los periódicos; y así, creyendo que la comparación de los de opuestas opiniones les aclara suficientemente la verdad, se forman los equivocados conceptos sobre los hombres y las cosas».

34. *Ibidem*, p. 601: «El temor a ser denunciados, de indisponerse con determinadas personas, el respeto debido a la vida privada, el decoro propio y otros motivos semejantes impiden a menudo a los periódicos el descender a ciertos pormenores y referir anécdotas que retratan al vivo al personaje a quien atacan».

35. *Ibidem*, p. 601: «...sucediendo a veces que con la misma exageración de los cargos, la destemplanza de las invectivas y la crueldad de las sátiras no le hacen ni con mucho el daño que se podría hacer con la sencilla y sosegada exposición de algunos hechos particulares».

36. *Ibidem*, p. 601.

37. *Ibidem*, p. 601.

38. *Ibidem*, p. 602: «Nota.– Es muy dudoso si el periodismo causará daño o provecho a la historia de lo presente; pero no puede negarse que multiplicará el número de los historiadores con la mayor circulación de documentos. Antes para proporcionarse algunos de ellos era nece-

El segon conducte, les relacions de viatges, té com a finalitat adquirir notícies fidedignes sobre un determinat país per poder-lo conèixer i judicar objectivament. Segons Balmes,

«para formar cabal concepto de una pequeña comarca y poderla describir tal como es, bajo el aspecto material y moral, es necesario estar familiarizado con la lengua, pasar allí larga temporada, abundar de relaciones, estar en trato continuo, sin cansarse de preguntar y observar»³⁹.

I, taxativament, dictamina:

«No creo que haya otro medio de adquirir noticias exactas y formar acertado juicio; lo demás es andarse en generalidades y llenarse la cabeza de errores e inexactitudes»⁴⁰.

Però aquest mitjà se surt de la jurisdicció del testimoni aliè i passa a concebre's com a testimoni directe; l'alternativa en el marc de l'aliè només pot ésser la lectura d'un estudi que s'hagi fet seguint les regles proposades. Si això no és possible, Balmes recomana als seus lectors precaució i prudència:

«...contentaos con cuatro cosas generales, que os sacarán airoso de una conversación con vuestros iguales en aquella clase de conocimientos; pero guardaos de asentar sobre estos datos un sistema filosófico, político o económico, y andad con tiento en lucir vuestra ciencia, si os encontraraís con algún natural del país y no queréis exponeros a ser objeto de risa»⁴¹.

El publicista vigatà desconfiava de la majoria de les relacions de viatges existents: totes acostumaven a ésser visions ràpides i parcials que no garantien el coneixement de les idees, la religió, els usos i els costums dels pobles, coses que, a judici del nostre autor, eren el més important a inventariar⁴².

---

sario recurrir a secretarías o archivos; mas ahora son pocos los que son tan reservados que, o desde luego o en la vuelta de algún tiempo, no caigan en manos de un periódico, y por poco que valgan pueden contar con infinitas reimpresiones en varias lenguas. Por manera que ahora las colecciones de periódicos son excelentes memorias para escribir la historia. Esta aumenta el número de los hechos en que se pueda fundar el historiador, y de que puede aprovecharse con gran fruto, con tal que no confunda el texto con el comentario». Recordem que Balmes tingué una activitat molt important com a publicista. Fundà diverses revistes i periòdics, com ara «La Civilización», «La Sociedad» i «El Pensamiento de la nación» i col·laborà assíduament en altres publicacions periodístiques (cf. Josep M. FRADERA, «Balmes i les revistes de religió a Barcelona (1838-1843)» dins el volum: *Diversos, Osona i Catalunya al segle XIX*. Editat pel Centre d'Estudis Socials d'Osona. Una sola cita d'aquest estudi ens fa veure aquesta faceta tan important del pensador de Vic: «En Balmes són difícilment destriables les facetes de polític, periodista i escriptor» (p. 103).

39. *Ibidem*, p. 605.

40. *Ibidem*, p. 605.

41. *Ibidem*, p. 605.

42. *Ibidem*, p. 603.

Balmes parodia aquest tipus de relats, i, àdhuc, reconeix tractar llurs autors amb severitat⁴³, ja que les seves redaccions no són més que el resultat de vulgars i pèrfides opinions. Molest per les subjectives produccions literàries estrangeres sobre el seu país, manifesta:

«...basta recordar las necesidades y disparates que han publicado algunos extranjeros que han viajado per España. Lo que a nosotros ha sucedido puede muy bien acontecer a otros pueblos, saliendo bien o malparados, aplaudidos con exageración o criticados con injusticia, según el humor, las ideas y otras cualidades del ligero pintor que se empeñaba en sacar copia de originales que no había visto»⁴⁴.

Al començament del capítol, Balmes ens avisa que, en aquesta classe d'escrits, hem de saber distingir dues parts: la descripció dels objectes i escenes vistes pel viatger, i les altres notícies que rematen l'obra. Pel que fa a la part de les descripcions, creu convenient que el lector, per no caure en l'engany, es guiï pel criteri de veracitat⁴⁵, i, sobretot, per dos advertiments particulars: 1) vigilar la informació sobre terres llunyanes, «por aquello de luengas tierras, luengas mentiras», i 2) saber que, en aquests escrits, els autors acostumen a exagerar i desfigurar el que veuen en un determinat país, només «por el vanidoso prurito de hacerse interesantes y de darse importancia contando peregrinas aventuras»⁴⁶. Quant a les notícies, Balmes creu que

«no es dable reducir a reglas fijas el modo de distinguir la verdad del error, mayormente siendo imposible esta tarea en muchísimos casos. Pero será bien presentar reflexiones que llenen de algún modo el vacío de las reglas, inspirando prudente desconfianza y manteniendo en guarda a los inexpertos e incautos»⁴⁷.

En la nota del final del capítol, ens proposa un exercici pràctic, basat en el primer advertiment sobre les descripcions, per saber amb certesa si podem o no confiar en el testimoni d'un viatger. Es tracta, simplement, de cercar, en els llibres de viatges, els capítols que es refereixen als llocs que conec, i veure si l'autor descriu o no correctament la seva geografia. Balmes no s'atreveix a dir que una descripció positiva de l'indret conegut pugui garantir la veracitat de la descripció d'aquell que m'és desconegut; només constata que

«esto proporciona el juzgar con acierto de la obra y a veces no escasa diversión. Entonces se palpa la ligereza con que se escriben ciertos viajes»⁴⁸.

---

43. *Ibidem*, p. 605.

44. *Ibidem*, p. 605.

45. *Ibidem*, ps. 598-599.

46. *Ibidem*, p. 602.

47. *Ibidem*, p. 602.

48. *Ibidem*, p. 606.

L'últim conducte que ens queda per veure és el de la història. Balmes introdueix el capítol amb una frase lacònica: «El estudio de la historia es no sólo útil, sino también necesario»⁴⁹. El primer que cal fer és comprovar la certesa dels fets, cosa que ens permetrà, posteriorment, disputar sobre les seves causes o oferir diverses interpretacions.

Balmes ens presenta les deu regles –algunes il·lustrades amb exemples o comentaris– que ell creu essencials per a l'estudi de la història. Aquestes coincideixen amb les dotze que cal tenir presents per judicar l'autoritat humana, com molt bé es pot veure en la «Lógica» del *Curso de filosofía elemental*⁵⁰. És molt probable que el nostre publicista hagués pensat en la història com a paradigma positiu de testimoni aliè, en total oposició als dos conductes anteriors, exposats com a autèntiques amenaces a la veritat. Malgrat les dificultats i els inconvenients que puguin sorgir en el seu estudi, el testimoni de la història ens és imprescindible; fins i tot

«los más escépticos no les descuidan, porque, aun cuando no le admitiesen como propio para conocer la verdad, al menos no le desdeñarían como indispensable ornamento»⁵¹.

La primera regla s'orienta vers el material i la metodologia de l'historiador: «es preciso atender a los medios que tuvo a mano el historiador para encontrar la verdad y a las probabilidades de que sea veraz o no»⁵². Segueixen dues regles fonamentades en la percepció del testimoni, en la seva presència física i en la seva imparcialitat: «en igualdad de circunstancias es preferible el testigo ocular» (regla 2a), i «entre los testigos oculares es preferible, en igualdad de circunstancias, el que tomó parte en el suceso y no ganó ni perdió con él» (regla 3a)⁵³.

En la mateixa línia del testimoni directe, la quarta regla declara que, entre els historiadors, el contemporani és preferible; però que, tanmateix, caldrà comparar la seva informació amb la d'altres, ja que ha de menester tenir present opinions i interessos diferents. Balmes també creu que convé separar «el hecho narrado de las causas que se le señalan, resultados que se le atribuyen y juicio de los escritores»⁵⁴.

Saber l'origen i la paternitat del document és fonamental. Per això, Balmes sosté, en primer lloc, que «los anónimos merecen poca confianza» (regla 5a); i, en segon, que «antes de leer una historia es muy importante

49. *Ibidem*, p. 606.

50. Vegeu *Curso... (Lógica)*, ps. 150-153.

51. *Ibidem*, p. 606.

52. *Ibidem*, p. 608. Al *Curso... (Lógica)*, «historiador» és canviat per «narrador» (p. 151).

53. *Ibidem*, p. 608.

54. *Ibidem*, p. 609. En el *Curso... (Lógica)*, aquesta regla és desglossada en dues: «4a) Es preciso cotejar la narración de un testigo con la de otro de opiniones e intereses diferentes» i «5a) En las narraciones conviene distinguir cuidadosamente entre el hecho narrado y las causas que se le señalan, resultados que se le atribuyen y juicio de los escritores» (p. 152).

leer la vida del historiador» (regla 6a)⁵⁵. Pel que fa a la intervenció aliena sobre l'escrit, el nostre autor és de l'opinió que «las obras póstumas publicadas por manos desconocidas o poco seguras son sospechosas de apócrifas o alteradas» (7a regla)⁵⁶.

El rebuig de tota informació obscura i de difícil localització duu Balmes a formular les regles vuitena i novena.

«8a. Historias fundadas en memorias secretas y papeles inéditos, publicaciones de manuscritos en que el editor asegura no haber hecho más que introducir orden, limar frases o aclarar algunos pasajes, no merecen más crédito que el debido a quien sale responsable de las obra».

«9a. Relaciones de negociaciones ocultas, de secretos de Estado, anécdotas picantes sobre la vida privada de personajes célebres, sobre tenebrosas intrigas y otros asuntos de esta clase han de recibirse con extrema desconfianza»⁵⁷.

La darrera regla recull la idea defensada en el capítol anterior, segons la qual hom no havia de confiar absolutament en la informació sobre segons quins pobles o llocs, ja que, a vegades, aquesta és exagerada o inventada. Així,

«en tratándose de pueblos antiguos o muy remotos, es preciso dar poco crédito a cuanto se nos refiera sobre riquezas del país, número de moradores, tesoros de monarcas, ideas religiosas y costumbres domésticas»⁵⁸.

* * *

Com hem pogut comprovar, les teories de Balmes sobre l'argument d'autoritat s'ajustaven al context sociopolític i cultural de l'època. Els mitjans i les formes de difusió de la cultura condicionaven el seu plantejament metodològic. Hem de pensar que l'objectiu que persegueix *El Criterio* és, bàsicament, formar el ciutadà en tot sentit i de manera pràctica. L'illustre vigatà, però, no oblida que ens el fons de la nostra ànima, hi ha una llum divina que ens guia i ens permet reconèixer les nostres pròpies limitacions⁵⁹. L'ho-

55. *Ibidem*, p. 610.

56. *Ibidem*, p. 612.

57. *Ibidem*, p. 612.

58. *Ibidem*, p. 612.

59. Jaume BALMES, *El Criterio*, p. 556: «El entendimiento es un don precioso que nos ha otorgado el Creador, es la luz que se nos ha dado para guiarnos en nuestras acciones, y claro es que uno de los primeros cuidados que debe ocupar el hombre es tener bien arreglada la luz. Si ella falta nos quedamos a oscuras, andamos a tientas, y por este motivo es necesario no dejarla que se apague. No debemos tener el entendimiento en inacción, con peligro de que se ponga obtuso y estúpido, y, por otra parte, cuando nos proponemos ejercitarle y avivarle conviene que su luz sea buena, para que no nos deslumbre; bien dirigida, para que no nos extravíe».

Cf. amb el següent text de la *Filosofia fundamental*: «Existe en el fondo de nuestra alma una luz divina que nos conduce con admirable acierto si no nos obstinamos en apagarla; su resplan-

me precisa d'uns components naturals per obrar en aquest món; però també li calen els auxilis de l'art⁶⁰.

El Criterio és un edifici aixecat sobre els fonaments de l'epistemologia escolàstica i de la lògica psicologista. Ambdues disciplines es fixen, sobretot, en el testimoni dels sentits, sense el qual no podríem conèixer l'existència dels éssers materials ni la dels espirituals⁶¹; però no semblen desmerèixer el paper del testimoni aliè com a font de coneixement i formació de l'individu. Com ja hem dit abans, la «auctoritas» era també entesa com un tòpic de la retòrica i de la dialèctica. Aquestes arts el tenien per un argument atècnic o extrínsec, fora de l'art, el qual podia ésser humà o diví⁶². Al cap i a la fi, *El Criterio* no deixa d'ésser una «topica» per al seu temps: un manual adaptat a les seves circumstàncies, amb l'única finalitat d'ensenyar a llegir el món pràcticament i pragmàtica, la qual cosa no és més que saber pensar bé. Per això, l'«ars» de Balmes comprèn tots els àmbits del saber i de l'acció humana.

El menyspreu envers la informació dels diaris i les relacions de viatges s'ha d'entendre com una crítica ferotge, però justa, a aquells conductes que no persegüeixen la veritat i que només es forneixen de conjectures. Aquests testimonis són els que impedeixen un aprenentatge correcte de l'art de pensar, ja que no es basen en fets reals, sinó en pressuposicions. Balmes acabarà copsant la història –testimoni dels fets que realment han succeït– com l'única autoritat humana acceptable; i no dubtarà a assimilar les regles orientades al seu estudi a les de l'anàlisi general d'aquest argument atècnic, tal com queda palès en la «Lògica» del *Curso de filosofía elemental*.

Conclourem amb Balmes:

«la autoridad es una condición indispensable para el individuo y la sociedad; pero es preciso no fiarse demasiado en ella. Para engañarnos basta o mala fe o error. Desgraciadamente estas cosas no son raras»⁶³.

---

dor nos guía, y, en llegando al límite de la ciencia, nos la muestra haciéndonos leer con claros caracteres la palabra *hasta*. No vayáis más allá; quien la ha escrito es el Autor de todos los seres, el que ha establecido las leyes que rigen al espíritu como al cuerpo, y que contiene en su esencia infinita la última razón de todo» (t. I, Barcelona, Imprenta Barcelonesa, 1915, p. 16).

60. Aquesta idea, Balmes la recupera de *Dels deures* de Ciceró: «Es cierto que la naturaleza por sí sola puede mucho, pero no lo es menos que le son muy útiles los auxilios del arte. Es de hombres ligeros, decía Cicerón, el afirmar que para las grandes cosas no hay arte, cuando vemos que de él no carecen ni las más pequeñas. "Nullam dicere maximarum rerum esse artem, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium" (L. 2.º *De Offic.*). La razón y la experiencia confirman el juicio de la docta antigüedad» (*Ibidem*, p. 557).

61. *Ibidem*, p. 573.

62. Vegeu ARISTÒTIL, *Retòrica*, I, 15, 1375a; CICERÓ, *Topica ad C. Trebatium*, 19.

63. *Ibidem*, p. 599, nota.